

บทที่ 5

การวิเคราะห์การผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา

กรณีศึกษาการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญาของชาวบ้านอีสาน แสดงให้เห็นพัฒนาการของการผลิตเชิงพาณิชย์อีกรูปแบบหนึ่งที่มีลักษณะการจัดการที่เป็นระบบ และมีข้อผูกพันค่อนข้างแน่นนอนระหว่างโรงงานและชาวบ้านผู้ทำการผลิตภายใต้ระบบนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการตลาดและราคาของผลผลิต การขยายตัวของอุตสาหกรรมการเกษตรลงไปสู่ภาคชนบทนั้น ย่อมต้องการวัตถุดิบจากภาคการเกษตรเพื่อป้อนโรงงานอุตสาหกรรมอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งจะทำให้การดำเนินงานของโรงงานดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นความจำเป็นอยู่เองที่ฝ่ายโรงงานจะต้องการชาวบ้านเพื่อเป็นสมาชิกที่พร้อมจะทำการผลิตและขายผลผลิตให้โรงงาน เพื่อโรงงานจะได้สามารถวางแผนดำเนินการผลิตของโรงงานได้ ถ้ามองในส่วน of ชาวบ้านแล้ว จะเห็นว่าการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญาได้ให้ความมั่นใจแก่ชาวบ้านผู้ทำการผลิตว่า ผลิตแล้วจะมีตลาดรองรับและขายได้ในราคาที่ชาวบ้านพอใจ เท่ากับเป็นการแก้ปัญหาความไม่แน่นอนของราคาและตลาดรับซื้อผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งชาวบ้านจะต้องประสบกับปัญหาดังกล่าวนี้มาโดยตลอด

การผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา ได้ทำให้ฝ่ายโรงงานเข้ามามีอิทธิพลต่อการดำเนินการผลิตของชาวบ้านที่เป็นสมาชิก ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าวัตถุดิบที่ชาวบ้านจะผลิตมาขายให้กับโรงงานได้ขนาดและคุณภาพตามที่โรงงานต้องการ เพราะหากให้ชาวบ้านผลิตโดยใช้วิธีการที่เคยทำมา อาจได้ผลผลิตไม่ได้มาตรฐานของโรงงาน เนื่องจากชาวบ้านเองก็ขาดความรู้ในเรื่องเทคโนโลยีทั้งในขั้นตอนการปลูกและการดูแลรักษา ดังนั้นโรงงานจึงเข้ามามีบทบาทในการให้คำแนะนำ และให้ความรู้แก่ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกเกี่ยวกับการปลูกพืชหรือต้นไม้ที่โรงงานต้องการให้ถูกวิธี ซึ่งเท่ากับเป็นการเข้ามามีส่วนจัดการในกระบวนการผลิตของชาวบ้าน อย่างไรก็ตามการให้คำแนะนำและความรู้แก่ชาวบ้านมีส่วนช่วยยกระดับความรู้ความชำนาญในการผลิตของชาวบ้านที่เป็นสมาชิกด้วย

จากการวิเคราะห์กรณีศึกษาต่างๆข้างต้น พบว่าการที่ชาวบ้านหาการผลิตระบบการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา นั้น มีลักษณะเป็นกระบวนการและมีปัจจัยหลายปัจจัย ทั้งทางด้านกายภาพ คุณลักษณะของชุมชน และระบบส่งเสริมของทางโรงงานและของหน่วยงานของรัฐที่มีอิทธิพลต่อการเข้าสู่ระบบการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา นอกจากนี้ยังพบว่าในกระบวนการผลิตนี้ มีกลุ่มคนหลายกลุ่มที่เข้ามามีความสัมพันธ์กับภายใต้ระบบการผลิตแบบนี้

1. กระบวนการผลิตภายใต้เงื่อนไข

ในกระบวนการนี้ครอบคลุมขั้นตอนที่สำคัญๆ 4 ขั้นตอนต่อไปนี้

1.1 การเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ เพื่อให้ชาวบ้านทราบเกี่ยวกับการผลิตผลผลิตทางการเกษตรที่โรงงานต้องการเป็นวัตถุดิบในการดำเนินการผลิตของโรงงาน ซึ่งอาจเป็นผลผลิตจากพืชไร่หรือต้นไม้ นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ของโรงงานยังแจ้งให้ชาวบ้านทราบเกี่ยวกับเงื่อนไขต่างๆของการผลิตภายใต้ระบบเงื่อนไขสัญญา เช่น การสมัครเข้าเป็นสมาชิก การประกันราคาผลผลิต ขนาดและคุณภาพของผลผลิตที่โรงงานต้องการ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการให้ข้อมูลและตอบข้อซักถามของชาวบ้าน ซึ่งจะเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการตัดสินใจของชาวบ้านเข้าสู่ระบบการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา ในการให้ข้อมูลนี้เจ้าหน้าที่อาจใช้การประชุมชาวบ้านที่สนใจ พร้อมทั้งมีเอกสารเผยแพร่มาแจกจ่ายให้ชาวบ้านนำกลับไปศึกษาเองด้วย จากการศึกษพบว่า การเผยแพร่และประชาสัมพันธ์มี 2 รูปแบบคือ

1.1.1 เจ้าหน้าที่ของโรงงานเข้ามาประชุมชาวบ้าน โดยผ่านผู้นำของชุมชน ในกรณีนี้เจ้าหน้าที่ของโรงงานจะติดต่อกับผู้นำชุมชนเพื่อแจ้งรายละเอียดเกี่ยวกับกิจกรรมหรือโครงการที่ต้องการเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านทราบ ผู้นำจะช่วยประชาสัมพันธ์และเรียกประชุมชาวบ้าน เพื่อให้เจ้าหน้าที่ของโรงงานที่แจ้งและให้ข้อมูลแก่ชาวบ้าน ในขั้นตอนนี้ทางเจ้าหน้าที่ของโรงงานจะเชิญชวนให้ชาวบ้านสมัครเข้าเป็นสมาชิกปลูกผลผลิตทางการเกษตรส่งโรงงาน รูปแบบนี้จะพบในการปลูกส้มปะรด กรณีโค่น และการปลูกพืชเพื่อขายเมล็ดพันธุ์

1.1.2 การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ผ่านพ่อค้าคนกลาง จากกรณีการปลูกมะเขือเทศของชาวบ้านหนองคอน จะเห็นว่าพ่อค้าคนกลางผู้รับโควตาการปลูกมะเขือเทศมาจากโรงงาน จะเป็นผู้เข้ามาประชาสัมพันธ์และหาชาวบ้านที่ต้องการปลูกมะเขือเทศส่งโรงงานตามโควตาที่พ่อค้าคนกลางได้รับมาจากโรงงาน โดยพ่อค้าคนกลางอาจเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านหรือตัวอำเภอ พ่อค้าคนกลางจะเป็นผู้ออกทุนในการปลูกมะเขือเทศให้แก่สมาชิก แต่จ่ายให้ในรูปของปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เมล็ดพันธุ์ เป็นต้น โดยมีข้อแม้ว่าสมาชิกต้องขายผลผลิตให้พ่อค้าคนกลาง และพ่อค้าคนกลางจะหักหนี้ที่เป็นค่าปัจจัยการผลิตที่พ่อค้าออกให้ชาวบ้านที่ปลูกมะเขือเทศในตอนแรก

1.2 การปลูกและการดูแลรักษา ในขั้นตอนการปลูกและการดูแลรักษาพืชแต่ละชนิดนั้น ทางโรงงานจะจัดส่งเจ้าหน้าที่มาให้คำแนะนำเกี่ยวกับการปลูกและการดูแลรักษา จากการศึกษาพบว่าในขั้นตอนนี้จะมีการถ่ายทอดความรู้ทางด้านเทคโนโลยีไปสู่ชาวบ้านที่ปลูกพืชภายใต้เงื่อนไขสัญญา เช่น การให้คำแนะนำเกี่ยวกับระยะการปลูก การใส่ปุ๋ย การปราบศัตรูพืช เป็นต้น ดังนั้นในการปลูกและการดูแลรักษาจึงเป็นช่วงที่ชาวบ้านต้องใช้เทคโนโลยีประเภทสารเคมีค่อนข้างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการดูแลรักษามะเขือเทศ นอกจากนี้ในขั้นตอนนี้ชาวบ้านผู้ปลูกพืชภายใต้เงื่อนไขสัญญาที่มีแรงงานในครัวเรือนไม่เพียงพอ อาจต้องจ้างแรงงานเพิ่มเพื่อช่วยในการเตรียมดิน ใส่ปุ๋ย และการกำจัดศัตรูพืช โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขั้นตอนการเตรียมดินชาวบ้านนิยมจ้างรถไถขนาดใหญ่เพื่อเข้ามาเตรียมดินให้ จึงเห็นได้ว่าในขั้นตอนนี้จะมีทั้งการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เป็นแบบแผนเดียวกันจากฝ่ายโรงงานไปสู่ชาวบ้านผู้ปลูกพืชภายใต้เงื่อนไขสัญญา มีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่และการจ้างแรงงานเพื่อให้ช่วยทำงานในช่วงที่ต้องการความรวดเร็ว หรือในกรณีที่แรงงานของครัวเรือนไม่เพียงพอ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ชาวบ้านต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นต้นทุนในการผลิตเพิ่มขึ้นทั้งสิ้น นอกจากนี้การใช้สารเคมีอย่างไม่ถูกวิธีเป็นอันตรายต่อสุขภาพของเกษตรกรอีกด้วย

1.3 การขายผลผลิต จากกรณีศึกษาดังได้นำเสนอข้างต้นจะเห็นว่า การขายผลผลิตของเกษตรกรที่ทำการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา สามารถแบ่งได้เป็น 3 รูปแบบ คือ รูปแบบแรก เกษตรกรใช้รถของตนเองหรือเช่ารถบรรทุกผลผลิตไปขายให้กับโรงงาน โดยเกษตรกรเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องค่าขนส่งเองทั้งหมด การนำผลผลิตไปขายให้แก่โรงงาน

นี้เกษตรกรต้องปฏิบัติตามขั้นตอนต่างๆที่โรงงานกำหนด ที่สำคัญคือ ทางโรงงานจะเป็นฝ่ายที่กำหนดมาตรฐานของผลผลิตที่จะรับซื้อ ซึ่งทำให้ฝ่ายโรงงานเป็นฝ่ายได้เปรียบ ประกอบกับการประเมินคุณภาพของผลผลิตตามมาตรฐานของโรงงานใช้พนักงานเป็นผู้ประเมิน จึงทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนในการประเมินสูง ซึ่งส่งผลให้ฝ่ายเกษตรกรต้องเสียเปรียบอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังพบว่าเกษตรกรขายผลผลิตไม่ได้ตามราคาประกันทั้งหมด อย่างเช่นกรณีสับปะรด ทางโรงงานจะคัดขนาดอย่างเข้มงวด โดยมีส่วนหนึ่งของผลผลิตทั้งหมดซึ่งเป็นส่วนน้อยที่ขายได้ในราคาประกัน ส่วนที่เหลือจะขายได้ในราคาที่ต่ำกว่า โดยที่ทางฝ่ายโรงงานอ้างว่าไม่ได้มาตรฐานตามที่โรงงานต้องการ เกษตรกรจำเป็นต้องขายผลผลิตเพราะทนมาถึงโรงงานแล้ว ถ้าทนกลับไปขายที่อื่นก็จะเน่าเสียมากยิ่งขึ้น เกษตรกรจึงอยู่ในภาวะจำยอมที่จะต้องขายให้โรงงาน ยิ่งไปกว่านั้นทางโรงงานยังใช้วิธีจ่ายเงินผ่านธนาคาร ทำให้เกษตรกรต้องรอเป็นเวลาหลายสัปดาห์กว่าจะได้รับเงินค่าผลผลิต

รูปแบบที่สอง เกษตรกรขายผลผลิตให้กับพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านซึ่งเป็นผู้รับโควตาจากโรงงาน เมื่อพ่อค้ารวบรวมผลผลิตได้แล้วก็จะนำมาส่งโรงงานอีกทอดหนึ่ง ซึ่งจะพบในการพิจารณาปลูกมะเขือเทศส่งโรงงานทำน้ำมะเขือเทศ ซัมซันและซอสมะเขือเทศ ในขั้นตอนการขายนี้พบว่าพ่อค้าคนกลางที่ทำสัญญากับทางโรงงานก็เป็นฝ่ายเสียเปรียบโรงงาน นับตั้งแต่การเสี่ยงในเรื่องการหาผลผลิตมะเขือเทศมาส่งโรงงานให้ครบตามโควตา ถ้าไม่ครบจะต้องถูกปรับตามสัดส่วนของจำนวนมะเขือเทศที่ขาดไป เมื่อนำมะเขือเทศมาขายที่โรงงานก็ประสบกับปัญหาเช่นเดียวกับการขายในรูปแบบแรก คือ ฝ่ายโรงงานเอาเปรียบในเรื่องการคัดขนาดและคุณภาพโดยพนักงานของโรงงาน โดยฝ่ายพ่อค้าไม่มีอำนาจในการต่อรองเลย นอกจากนี้ทางโรงงานจะรับซื้อผลผลิตมะเขือเทศตามราคาประกันในบางช่วงเท่านั้น เช่น ในช่วงเดือนที่มีผลผลิตมะเขือเทศน้อย เป็นต้น การจ่ายเงินก็เช่นเดียวกันทางโรงงานจะจ่ายผ่านธนาคาร ทำให้ต้องรอนานกว่าพ่อค้าจะได้เงินค่าผลผลิตมะเขือเทศ ซึ่งมีผลทำให้การจ่ายเงินให้แก่เกษตรกรผู้ปลูกต้องล่าช้าด้วย และเนื่องจากพ่อค้าคนกลางเป็นผู้ออกทุนให้ชาวบ้านไปก่อนในการลงทุนปลูกมะเขือเทศ ดังนั้นเมื่อพ่อค้าจะจ่ายเงินค่าผลผลิตจึงหักเงินที่ให้ชาวบ้านเดิมไปก่อนไว้ ที่เหลือจึงเป็นส่วนที่ชาวบ้านจะได้ โดยปกติจะได้รายได้ประมาณ 2,000-2,500 บาท/ไร่ ซึ่งไม่มากนักเมื่อเทียบกับ

การต้องซื้อปัจจัยการผลิตจากพ่อค้าคนกลางที่เป็นเจ้าของโควตาในราคาแพงกว่าท้องตลาด การต้องรอกว่าจะได้รับเงินค่าผลผลิต และที่สำคัญคือ เมื่อพ่อค้าคนกลางขายผลผลิตให้โรงงานได้ในราคาต่ำ ก็จะมาไล่เบี้ยเอากับเกษตรกรผู้ปลูกด้วย

รูปแบบที่สาม เกษตรกรขายผลผลิตให้แก่เจ้าหน้าที่ของบริษัทที่เข้ามารับผลผลิตถึงในหมู่บ้าน ซึ่งพบในการปลุกพืชเพื่อขายเมล็ดพันธุ์ให้แก่บริษัทผู้ส่งออกเมล็ดพันธุ์ ในเรื่องการจ่ายเงินค่าผลผลิตให้แก่เกษตรกรก็เช่นเดียวกับรูปแบบที่ 2 คือ ทางบริษัทจะไม่จ่ายให้เกษตรกรในทันทีทั้งหมด แต่เกษตรกรต้องรอให้ฝ่ายบริษัททดสอบคุณภาพของเมล็ดพันธุ์ก่อนจึงจะได้รับชำระเงินทั้งหมด และในช่วงที่รอเงินนี้เกษตรกรจะไม่ได้รับดอกเบี้ยสำหรับเงินจำนวนดังกล่าวนี้เลย

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า การผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญาที่มีได้ช่วยทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจในเรื่องราคาผลผลิตได้เสมอไป การผูกพันกับทางโรงงานภายใต้ระบบนี้ กลับทำให้ฝ่ายชาวบ้านเสียเปรียบ แม้ว่ากรณีการปลูกฝังตงและยูคาลิปตัสดูเหมือนค่าเงินไปอย่างราบรื่น แต่มันก็เป็นเพียงระยะสั้นเท่านั้นที่ผลผลิตยังไม่ออกมามากพอที่จะทำให้โรงงานยกเอามาเป็นเครื่องต่อรองในการกำหนดราคาซื้อผลผลิตได้

2. ปัจจัยที่ทำให้ชาวบ้านเข้าสู่ระบบการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา

จากการศึกษาพบว่า มีปัจจัยหลายประการที่ผลักดันให้ชาวบ้านเข้าสู่ระบบการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา ปัจจัยที่สำคัญได้แก่ ปัจจัยทางด้านกายภาพ ปัจจัยเกี่ยวกับชุมชน ระบบการส่งเสริม และการให้หลักประกันเกี่ยวกับตลาดและราคาของผลผลิต

2.1 ปัจจัยทางด้านกายภาพ ในการปลูกพืชชนิดต่างๆ เกษตรกรคำนึงถึงความเหมาะสมของสภาพทางกายภาพของพื้นที่ที่ใช้ปลูกเสมอ เช่น ความสูงต่ำของพื้นที่ สภาพภูมิอากาศ เป็นต้น ซึ่งปัจจัยเหล่านี้มีผลต่อความเจริญเติบโตของพืชเป็นอย่างมาก เมื่อเกษตรกรประเมินว่าพื้นที่ของตนเองสามารถทำการเพาะปลูกพืชได้ ก็มีแนวโน้มที่จะปลูกพืชชนิดนั้น

เส้นทางคมนาคมขนส่ง ก็เป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่อำนวยความสะดวกให้กับชาวบ้านที่จะขนส่งผลผลิตไปขายยังแหล่งรับซื้อ เพราะปริมาณของผลผลิตที่

ก่อน และที่สำคัญเป็นผู้รวบรวมผลผลิตไปส่งให้กับโรงงาน ดังนั้นพ่อค้าคนกลางกลุ่มนี้จึงมีบทบาทสำคัญมากที่จัดการให้การผลิตในรูปแบบนี้เกิดขึ้น

นอกจากนี้ดังได้กล่าวในตอนต้นว่า ชุมชนเหล่านี้เป็นชุมชนที่ทำการผลิตในเชิงพาณิชย์มาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน การผลิตเพื่อขายทำให้ชุมชนมีโอกาสดัดแปลงผลิตภัณฑ์กับสังคมภายนอกหมู่บ้านค่อนข้างมาก ทำให้มีโอกาสในการได้รับข่าวสารต่างๆได้อย่างกว้างขวาง ประกอบกับสมาชิกของชุมชนส่วนหนึ่งมีการเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานต่างถิ่น ทำให้ได้รู้ได้เห็นสิ่งแปลกๆใหม่ๆอยู่เสมอ มีผลทำให้ยอมรับความรู้หรือการผลิตในรูปแบบใหม่ได้ง่าย และจากประสบการณ์ของชาวบ้านที่ต้องปรับตัวในการหาทางเลือกใหม่ของการผลิตเชิงพาณิชย์ ทำให้ชาวบ้านมีความคุ้นเคยและกล้าเสี่ยงกับความคิดหรือทางเลือกใหม่ที่ถูกนำเสนอเข้ามาในหมู่บ้าน ดังนั้นถ้าพิจารณาในประเด็นนี้หมู่บ้านที่ทำการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญาค่อนข้างเป็นชุมชนที่มีความคิดก้าวหน้า กล้าเสี่ยงที่จะทำตามแนวคิดใหม่ๆ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากประสบการณ์ที่ผ่านมาและการมีโอกาสดัดแปลงผลิตภัณฑ์กับโลกภายนอกอย่างกว้างขวาง

3. ปัจจัยเกี่ยวกับระบบการส่งเสริม

ระบบการส่งเสริมของฝ่ายโรงงาน นับว่ามีอิทธิพลต่อการตัดสินใจทำการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญาของเกษตรกร ในระบบส่งเสริมทางฝ่ายโรงงานได้ให้สิ่งที่มีความสำคัญต่อการดำเนินการผลิต คือ การให้ข่าวสาร การถ่ายทอดเทคโนโลยี และการให้หลักประกันเกี่ยวกับราคาและตลาดรับซื้อผลผลิต

3.1 การให้ข่าวสารเกี่ยวกับการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา ข่าวสารที่ให้เป็นข่าวสารที่เกี่ยวกับพืชหรือต้นไม้ ต้องการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกแล้วนำผลผลิตมาขายให้กับโรงงาน นอกจากนี้ยังเกี่ยวกับเงื่อนไขต่างๆที่ทั้งฝ่ายโรงงานและฝ่ายเกษตรกรต้องทำตาม และเป็นข้อผูกพันของทั้งสองฝ่าย ในขั้นตอนการส่งเสริมนี้ข่าวสารจะถูกส่งผ่านไปสู่วิชากรในหลายช่องทาง คือ ช่องทางแรก เจ้าหน้าที่โรงงานเข้าไปประชุมชี้แจง และให้ข่าวสารแก่ชาวบ้านโดยตรง โดยมีผู้นำหมู่บ้านเป็นผู้ประสานงานและให้การสนับสนุนในการเผยแพร่ข่าวสาร ช่องทางที่สอง ข่าวสารเกี่ยวกับการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญาถูกส่งผ่าน

พ่อค้าคนกลางผู้รับโควตาการขายผลผลิตให้แก่โรงงาน ไปสู่ชาวบ้านที่ตกลงปลูกพืชใน
โควตาของพ่อค้าคนกลาง และช่องทางที่สาม ชาวสารถูกส่งผ่านเครือข่ายของชาวบ้านที่
อาจะมี หมู่บ้านใกล้เคียงกันได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกัน หรือได้เห็นแบบอย่าง
การผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญาจากเพื่อนบ้านต่างหมู่บ้าน จึงคิดอยากนำมาปฏิบัติในหมู่บ้าน
ของตนเอง

3.2 การถ่ายทอดเทคโนโลยี โดยปกติเจ้าหน้าที่ของโรงงานจะหันหน้า
ให้คำแนะนำในการปลูก การดูแลรักษา และการใช้สารเคมีต่างๆ เช่น เจ้าหน้าที่ให้ความ
รู้เกี่ยวกับระยะห่างที่เหมาะสมในการปลูก อัตราส่วนการใช้สารเคมีในการดูแลรักษาพืชที่
ปลูก การให้คำแนะนำเกี่ยวกับพันธุ์พืช หรือการจัดหาพันธุ์พืชมาให้เกษตรกรปลูก เป็นต้น
จึงนับว่าในขั้นตอนจะมีการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่จำเป็นในการปลูกพืชชนิดนั้นๆลงสู่ชาว-
บ้าน ซึ่งช่วยให้ชาวบ้านสามารถยกระดับความรู้ความสามารถในการปลูกและดูแลรักษาพืชที่
ปลูก เพื่อให้เกิดผลผลิตที่ได้มาตรฐานตามที่ฝ่ายโรงงานต้องการ อย่างไรก็ตามการใช้
เทคโนโลยีเหล่านี้แล้วแต่ต้องเพิ่มค่าใช้จ่ายในการลงทุน อาจทำให้เกษตรกรรายเล็ก
ไม่สามารถเข้าสู่ระบบการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญาได้

3.3 การให้หลักประกันเกี่ยวกับตลาดและราคาผลผลิต ปัจจัยประการนี้
เป็นปัจจัยจูงใจที่สำคัญยิ่ง ซึ่งทำให้เกษตรกรเข้าสู่ระบบการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา
เพราะเกษตรกรมีความมั่นใจว่าหากการปลูกพืชแล้วมีตลาดรองรับ และราคามีความมั่นคง
ชาวบ้านไม่ต้องกังวลใจเกี่ยวกับการผันผวนของตลาดและราคาเหมือนกับการผลิตเชิงพาณิชย์
ของพืชชนิดอื่นที่เกษตรกรได้เคยมีประสบการณ์ตลอดระยะเวลาอันยาวนาน ดังนั้นระบบ
การส่งเสริมที่ให้ความมั่นใจในเรื่องนี้ จึงเป็นระบบการส่งเสริมที่จูงใจชาวบ้านให้หันเข้า
มาสู่การผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญาได้ง่าย

4. ผลกระทบความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในระบบการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา

จากการวิเคราะห์กรณีศึกษาต่างๆ ทำให้มองเห็นภาพความสัมพันธ์ของคน
กลุ่มต่างๆในกระบวนการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา กลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในกระบวนการ
ดังกล่าว ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของโรงงาน พ่อค้าคนกลาง เจ้าหน้าที่ของรัฐ และกลุ่มชาวบ้าน

ความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆ เหล่านี้อาจแตกต่างกันไปในแต่ละระบบของการปลูกพืชภายใต้เงื่อนไขสัญญา

4.1 ความสัมพันธ์ของฝ่ายโรงงาน บริษัท และชาวบ้าน ในการปลูกพืชภายใต้เงื่อนไขสัญญาบางชนิดจะพบความสัมพันธ์ของกลุ่มคนเพียง 2 กลุ่มที่ค่อนข้างเด่นชัด ในการปลูกไผ่ตง ทุเรียนลิบ และ การปลูกพืชเพื่อขายเมล็ดพันธุ์ ซึ่งชาวบ้านหาสัญญาที่จะปลูกและส่งผลผลิตให้กับโรงงานตามโควตา และอาจมีเจ้าหน้าที่ของโรงงานได้เข้ามาส่งเสริมและให้ความรู้เกี่ยวกับการปลูกและการดูแลรักษาต้นไม้ที่ปลูกแก่ชาวบ้านโดยตรง กระบวนการปลูกนี้อาจมีการจ้างแรงงานคนทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้านเพื่อช่วยในขั้นตอนการเตรียมดิน การดูแลรักษา และการขายผลผลิต เช่น มีการจ้างรถไถมาช่วยในการเตรียมดิน การจ้างแรงงานคาบหญ้า การจ้างแรงงานช่วยตัดต้นไม้เพื่อนำไปส่งโรงงาน เป็นต้น

4.2 ความสัมพันธ์ของฝ่ายโรงงาน พ่อค้าคนกลาง และชาวบ้าน ในการผลิตมะเขือเทศ สับปะรด และอ้อย เป็นตัวอย่างของระบบการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญาที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของคนทั้ง 3 กลุ่ม คือ เจ้าหน้าที่ของโรงงาน พ่อค้าคนกลาง และชาวบ้าน ในการที่การปลูกมะเขือเทศพ่อค้าคนกลางได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเป็นตัวกลางระหว่างฝ่ายโรงงานและชาวบ้าน โดยที่พ่อค้าคนกลางอาจไปรับโควตาและหาสัญญากับโรงงาน แล้วมาหาสมาชิกในหมู่บ้านเพื่อให้ปลูกพืชตามที่โรงงานต้องการ โดยพ่อค้าคนกลางเป็นผู้ให้ชาวบ้านกู้ยืมเงินทุนไปก่อน นอกจากนั้นยังหาปัจจัยการผลิตมาขายให้กับชาวบ้าน และรวบรวมผลผลิตเพื่อนำไปส่งให้กับโรงงานด้วย ในส่วนของชาวบ้านนั้นครัวเรือนที่มีแรงงานไม่เพียงพอ ก็จำเป็นต้องจ้างแรงงานเข้ามาช่วยทำงานในการปลูกพืช

สำหรับการปลูกสับปะรดชาวบ้านอาจขายผลผลิตให้กับพ่อค้าคนกลางเพื่อนำไปขายให้กับโรงงานอีกต่อหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรรายย่อยที่มีเนื้อที่ในการผลิตน้อย ส่วนชาวบ้านที่ทำการผลิตมากมักหาสัญญาและนำผลผลิตไปขายให้กับโรงงานโดยตรง อย่างไรก็ตามจากการศึกษาเนื่องจากชาวบ้านไม่สามารถขายผลผลิตได้ตามราคาประกัน ทำให้ชาวบ้านต้องหาทางออกโดยการขายผลผลิตส่วนหนึ่งให้กับพ่อค้าคนกลางทั่วไป ซึ่งอาจมีทั้งพ่อค้าคนกลางในท้องถิ่นและต่างถิ่น นอกจากนี้นักวิชาการบางรายยังนำผลผลิตมาวางขายริมถนน

เพื่อขายให้แก่ผู้สัญจรไปมาอีกด้วย ซึ่งสามารถหารายได้ที่เป็นเงินสด และไม่มีขั้นตอนที่ยุ่งยากเหมือนกับการนำไปขายให้กับโรงงาน

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆในกระบวนการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา พบว่าฝ่ายโรงงานยังเป็นฝ่ายได้เปรียบฝ่ายชาวบ้าน กล่าวคือ แม้ว่าจะมีการตกลงกันแน่นอนเกี่ยวกับราคาซื้อขายผลผลิต แต่เมื่อชาวบ้านนำไปขายจริงกลับไม่ได้ราคาตามที่ทางโรงงานประกันไว้ทั้งหมด ผลผลิตบางส่วนจะถูกคัดออกเพราะไม่ได้มาตรฐานตามที่โรงงานต้องการ และทางโรงงานจะซื้อในราคาที่ต่ำกว่าราคาประกัน เช่น สับปะรด เมล็ดมะม่วงหิมพานต์ เป็นต้น นอกจากนี้การขายผลผลิตบางอย่างชาวบ้านจะไม่ได้รับเงินค่าผลผลิตในทันที ต้องรออีกหลายวันเพราะทางโรงงานใช้วิธีจ่ายเงินค่านาคราหาร จึงทำให้ชาวบ้านต้องเสียเวลาและเพิ่มความยุ่งยากให้แก่ชาวบ้านขึ้นไปอีก

ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวข้างต้น ทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อหาทางออกในการเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว โดยการไม่นำผลผลิตมาขายให้กับทางโรงงานทั้งหมด แต่จะขายผลผลิตส่วนหนึ่งให้กับพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาซื้อผลผลิตในหมู่บ้าน เช่น ชาวบ้านที่ปลูกสับปะรดและมะม่วงหิมพานต์ ทั้งนี้เพื่อให้ได้รายได้เป็นตัวเงินที่สามารถใช้จ่ายใช้สอยได้ทันที ซึ่งเป็นการสนองตอบต่อความต้องการของครอบครัวได้รวดเร็วกว่าการนำผลผลิตไปขายให้กับโรงงาน

สรุปในภาพรวมแล้วจะเห็นว่า เกษตรกรผู้ทำการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญาได้เข้าไปมีส่วนรับผิดชอบเกี่ยวกับการเสี่ยงในกระบวนการผลิตของโรงงาน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ฝ่ายโรงงานได้ใช้กลไกการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญาเป็นกลไกเพื่อลดความเสี่ยงในการผลิตวัตถุดิบเพื่อป้อนโรงงาน เพราะการผลิตเชิงการเกษตรมีความละเอียดอ่อน มีความเสี่ยงในแง่ที่ว่าผลผลิตขึ้นอยู่กับสภาพทางกายภาพและดินฟ้าอากาศเป็นอย่างมาก ดังนั้นการให้เกษตรกรทำหน้าที่ในการผลิตวัตถุดิบเพื่อป้อนโรงงาน จึงเป็นผลดีแก่โรงงาน คือ เกษตรกรมีความรู้ในด้านการเกษตรเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ฝ่ายโรงงานอาจอบรมเพิ่มเติมให้เพื่อเกษตรกรจะสามารถทำการผลิตได้ตามมาตรฐานตามที่โรงงานต้องการ นอกจากนี้ฝ่ายโรงงานหรือบริษัทยังสามารถลดต้นทุนในการผลิตได้ คือ ไม่ต้องลงทุนในส่วนที่เกี่ยวข้อง

ปัจจัยการผลิต เช่น ไม่ต้องลงทุนซื้อที่ดิน ไม่ต้องจ่ายค่าจ้างแรงงาน หรือแม้กระทั่งค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเทคโนโลยีที่ใช้เป็นในการผลิต เพราะในส่วนนี้เกษตรกรจะเป็นผู้รับผิดชอบทั้งหมด นอกจากนี้ทางฝ่ายโรงงานยังไม่ต้องรับผิดชอบเสียค่าใช้จ่ายในเรื่องสวัสดิการเหมือนกับ การจ้างแรงงานมาทำการผลิตให้กับโรงงาน จึงสรุปได้ในตอนนี้ว่า ฝ่ายโรงงานสามารถลดต้นทุนการผลิตและความเสี่ยงจากการผลิตวัตถุดิบเพื่อป้อนโรงงาน

อีกประเด็นหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา ก็คือ การควบคุมการผลิตที่ฝ่ายโรงงานใช้เงื่อนไขสัญญาเป็นเครื่องมือสำคัญในการควบคุม ประกอบกับการติดตามและการให้คำแนะนำในการดำเนินการผลิตอย่างต่อเนื่องและใกล้ชิด นอกจากนี้ยังใช้มาตรการการจ่ายเงินภายหลังที่เกษตรกรนำส่งผลผลิตทางการเกษตรให้แก่โรงงาน เป็นเครื่องมืออีกอย่างหนึ่งในการควบคุมคุณภาพของวัตถุดิบ กล่าวคือ เงื่อนไขของสัญญาจะเป็นสิ่งที่ระบุภาระผูกพันที่ทั้งฝ่ายโรงงานและเกษตรกรมีต่อกัน ในกระบวนการผลิตเกษตรกรต้องทำตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่โรงงานหรือบริษัทที่เข้ามาให้คำแนะนำเกี่ยวกับการปลูก การดูแลรักษา และการเก็บเกี่ยว ทำให้ฝ่ายโรงงานหรือบริษัทเกิดความมั่นใจในคุณภาพของผลผลิตทางการเกษตรที่จะใช้เป็นวัตถุดิบป้อนโรงงาน นอกจากนี้ฝ่ายโรงงานหรือบริษัทยังมีโอกาสจำหน่ายอุปกรณ์การผลิต ปุ๋ย สารเคมีที่ใช้ในการปราบศัตรูพืช เมล็ดพันธุ์หรือกล้าไม้ ให้แก่เกษตรกรด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถสร้างรายได้และผลกำไรให้ฝ่ายโรงงานอีกทางหนึ่งด้วย

ในส่วนของเกษตรกรนั้น ได้รับประโยชน์ในด้านการได้รับความรู้ใหม่ในการผลิตทางการเกษตรที่เจ้าหน้าที่ของโรงงานหรือบริษัทมาแนะนำหรือให้การฝึกอบรม อีกประการหนึ่ง การที่โรงงานหรือบริษัทให้สินเชื่อแก่เกษตรกร โดยให้ซื้ออุปกรณ์การผลิต ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช หรือกล้าพันธุ์ไม้ ไปก่อนแล้วให้เกษตรกรใช้คืนเมื่อขายผลผลิต สิ่งนี้ได้ช่วยเกษตรกรที่มีปัญหาเรื่องการขาดแคลนเงินทุนได้มาก อย่างไรก็ตามในกระบวนการผลิตนี้ หากเกษตรกรไม่ระมัดระวังเรื่องการใช้สารเคมีให้ถูกต้องตามคำแนะนำ อาจก่อให้เกิดโทษต่อสุขภาพของเกษตรกร โดยเฉพาะเกษตรกรที่ปลูกเมล็ดพันธุ์ขายให้แก่บริษัทที่ส่งออกเมล็ดพันธุ์ ความเสี่ยงในสุขภาพของเกษตรกรในกระบวนการนี้ทางฝ่ายบริษัทได้เข้ามามี

ส่วนรับผิดชอบใดทั้งสิ้น แต่เป็นเรื่องของเกษตรกรแต่ละรายที่ต้องดูแลรักษาสุขภาพของตนเอง

ดังนั้น มาตรการการควบคุมและตรวจสอบของฝ่ายโรงงานและบริษัทในด้านหนึ่ง ทำให้เกษตรกรสูญเสียความเป็นอิสระในการตัดสินใจในการดำเนินการผลิต แต่มีส่วนช่วยให้เกษตรกรยกระดับความรู้ความชำนาญในการผลิต อันเนื่องมาจากการได้รับความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีและวิธีการจัดการระบบการผลิตอย่างใหม่ที่ต่างไปจากกระบวนการผลิตแบบเดิมของเกษตรกร นอกจากนี้ความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายบริษัทและโรงงานกับเกษตรกร เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพา โดยที่เกษตรกรไม่อยู่ในฐานะที่จะต่อรองราคาได้ เพราะเกษตรกรเองต้องพึ่งพาบริษัทและโรงงานในหลายด้าน โดยมีเงื่อนไขสัญญาเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ดำรงอยู่ต่อไปได้

ข้อเสนอแนะ

1. ฝ่ายโรงงาน บริษัท และหน่วยงานของรัฐที่ทำหน้าที่ในการให้คำแนะนำในกระบวนการผลิต น่าจะต้องให้ความรู้แก่เกษตรกรให้มากขึ้นในเรื่องการใช้สารเคมีในกระบวนการผลิตอย่างถูกต้อง
2. เกษตรกรควรได้รับความรู้และการเพิ่มพูนศักยภาพในเชิงการจัดการธุรกิจ เพราะเกษตรกรได้เปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตที่ต่างไปจากระบบการจัดการแบบเดิม การขาดความรู้และทักษะในการจัดการเชิงธุรกิจ อาจทำให้เกษตรกรต้องเป็นฝ่ายเสียเปรียบต่อพ่อค้าและนายทุน
3. หน่วยงานของรัฐน่าจะเป็นกลไกที่ทำหน้าที่ตรวจสอบให้ฝ่ายโรงงานและบริษัททำตามเงื่อนไขสัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องราคาผลผลิตทางการเกษตร
4. ควรจะได้พัฒนาให้เกษตรกรสามารถรวมกลุ่มกันทำการผลิต เพื่อให้มีอำนาจการต่อรองกับฝ่ายโรงงานและบริษัท และยังอาจใช้เป็นกลไกในการซื้อหาปัจจัยการผลิตในราคาถูกได้ ซึ่งนับว่าเป็นการลดต้นทุนการผลิตของเกษตรกรได้

5. ในกรณีที่การทำการเกษตรภายใต้เงื่อนไขสัญญา ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของเกษตรกร เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยในพื้นที่ควรเข้าไปให้ความรู้แก่เกษตรกร เกี่ยวกับการป้องกันและรักษาสุขภาพอนามัย นอกจากนี้ควรมีการตรวจสอบสุขภาพอนามัยให้แก่เกษตรกรเป็นระยะด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่เกษตรกรได้รับสารเคมีตกค้างในกระแสเลือด อันเนื่องมาจากการใช้ยาฆ่าแมลงในการปลูกพืชเพื่อขายเมล็ดพันธุ์